

สภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงาน
ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์
ในจังหวัดศรีสะเกษ

The conditions and collaborative management mechanisms
among relevant stakeholders in the development of the
organic rice producers network in Sisaket Province

ปรารธนา มะลิไทย¹ และ ลือศักดิ์ แสงวงมี²
Prathana Malithai¹ and Luesak Saweangmee²

Received : June 17, 2025; Revised : August 15, 2025; Accepted : September 2, 2025

บทคัดย่อ (Abstract)

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้บริหารตัวแทน แกนนำ และผู้ปฏิบัติงานหลักขององค์กรที่เป็นผู้มีส่วนได้เสียทางนโยบาย (Stakeholders) ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 13 คน และทำการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า สภาพการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ แบ่งออกได้เป็น 3 ระยะ ได้แก่ 1) การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ 2) การส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ และ 3) การส่งเสริมการตลาดของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ และเงื่อนไขที่นำไปสู่การบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ที่เกิดขึ้นตามแนวคิดการบริหารความร่วมมือจะประสบความสำเร็จได้มากน้อยเพียงใด

¹ วิทยาลัยกฎหมายและการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ; College of Law and Government Sisaket Rajabhat University; e-mail : Prathana.m08@gmail.com

² วิทยาลัยกฎหมายและการปกครอง มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ ; College of Law and Government Sisaket Rajabhat University; e-mail : pong.p2551@gmail.com

นั้นขึ้นอยู่กับ 1) การติดต่อสื่อสาร ที่มีการปรึกษาหารือร่วมกันระหว่างภาคส่วนที่เข้ามาร่วมกันแสวงหาแนวทางการทำงานร่วมกันที่จะนำไปสู่การผลักดันเป้าหมายของทุกฝ่ายให้บรรลุผลเป้าหมาย 2) การสร้างความเชื่อมั่นเป็นแรงจูงใจในการทำงานร่วมกันระหว่างภาคส่วนที่เกิดขึ้นจากการสร้างความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน และ 3) การแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างภาคส่วนมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างองค์ความรู้ (knowledge) เนื่องด้วยการทำงานร่วมกันระหว่างภาคส่วนสิ่งที่สำคัญจะต้องมีความรู้ในการจัดการเครือข่ายความร่วมมือให้สามารถกำหนดแนวทางการปฏิบัติ กระบวนการ และการตัดสินใจในการบริหารแบบร่วมมือกันได้ ทั้งนี้การบริหารจัดการร่วมกันระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ เกิดขึ้นภายใต้บทบาท หน้าที่ และความสามารถของแต่ละภาคส่วนที่มีโอกาสและข้อจำกัดที่แตกต่างกัน ปรากฏให้เห็นการบริหารจัดการร่วมกันตั้งแต่ต้นน้ำ คือ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ กระทั่งปลายน้ำคือ การเชื่อมโยงตลาดให้กับเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งจะก่อให้เกิดความเชื่อมโยงของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันได้ทั้งในและต่างประเทศ

คำสำคัญ (Keywords) : การบริหารจัดการร่วมกัน, การพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์

Abstract

This research aimed to investigate the conditions and collaborative management practices among relevant organizations involved in the development of organic rice farmers networks in Sisaket Province. The researcher employed a qualitative research methodology, collecting data through in-depth interviews with 13 key informants, including executives, representatives, leaders, and core practitioners of organizations who are stakeholders in policy related to the development of organic rice farmers networks in Sisaket Province. Content analysis was applied to analyze the data.

The research findings revealed that the collaborative management practices among relevant organizations in developing organic rice farmers' networks can be divided into three phases : 1) promoting the formation of organic rice farmers networks; 2) promoting organic rice production ; and 3) promoting the marketing of organic rice farmers networks. The conditions leading to successful collaborative management among these organizations according to the concept of collaborative

governance, depend on; 1) communication through joint consultations among sectors to find ways to collaboratively advance their shared goals; 2) building mutual trust which serves as a motivation for cross-sectoral collaboration; and 3) exchanging resources particularly knowledge, which is crucial for managing collaborative networks, defining operational guidelines, processes, and making joint decisions effectively. Furthermore, collaborative management among sectors emerged within the context of each sector's roles, responsibilities, and capabilities, which are shaped by differing opportunities and limitations. Such collaboration was evident from upstream activities, such as promoting the formation of organic rice farmer networks, to downstream activities, such as connecting markets for organic rice farmers networks. This ultimately contributes to strengthening the networks linkages and enhancing their competitiveness both domestically and internationally.

Keywords : Collaborative Governance, Farmer Network Development, Organic Rice

บทนำ (Introduction)

การเกษตรมีความสำคัญสำหรับประเทศไทย ไม่เพียงแต่เป็นอาชีพหลักที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของประชากรเท่านั้น แต่ยังมีความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจ โดยจะเห็นได้จากการส่งออกสินค้าเกษตรและอุตสาหกรรมเกษตรที่มีมูลค่าการส่งออกสูงมาก และมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างรายได้ให้กับประเทศ แต่ภาคการเกษตรยังต้องเผชิญกับปัญหาที่สำคัญเนื่องจากได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลก (กิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์, 2564 : 137 – 138) การเปิดเสรีทางการค้า และความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี ซึ่งผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการแข่งขันทางการค้ารูปแบบต่าง ๆ ทำให้ภาคการเกษตรเสียเปรียบทางด้านโครงสร้างของการผลิต เช่น การขาดความรู้และเทคโนโลยีที่ทันสมัย การสร้างนวัตกรรม ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญในเรื่องของกระบวนการผลิตรวมถึงคุณภาพของผลิตภัณฑ์

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศไทย ในปีการผลิต 2564/2565 ประเทศไทย มีพื้นที่ปลูกข้าวนาปีจำนวน 62.82 ล้านไร่ (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2566) นอกจากนี้ข้าวยังเป็นสินค้าส่งออกสำคัญที่สร้างรายได้ให้กับประเทศไทย และจากข้อมูลปี พ.ศ. 2566 ประเทศไทย มีมูลค่าการส่งออกข้าวสูงถึง 445.5 ล้านดอลลาร์สหรัฐ เป็นอันดับหนึ่ง (องค์การอาหารและ

การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2565 : 3) ในกรณีข้าวอินทรีย์ได้รับความสนใจมากขึ้นทั้งในระดับประเทศและต่างประเทศ เนื่องจากเป็นผลิตภัณฑ์ที่ปลอดภัยต่อสุขภาพของผู้บริโภค อย่างไรก็ตามในกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์ยังคงเผชิญกับสภาพปัญหา โอกาส ข้อจำกัด ตลอดจนความท้าทายด้านองค์ความรู้ของเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ เทคโนโลยีการผลิต การเข้าถึงแหล่งทุน รวมทั้งการเข้าถึงตลาดของกลุ่มผู้ผลิตข้าวอินทรีย์รายย่อย เพื่อให้กระบวนการการผลิตข้าวอินทรีย์ของเครือข่ายเกษตรกรสามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน การบริหารจัดการร่วมกันระหว่างองค์กร ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จในกระบวนการดำเนินงานดังกล่าว กรณีการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษของงานวิจัยฉบับนี้นั้นในกระบวนการตรวจสอบเพื่อรับรองมาตรฐานของข้าวอินทรีย์จะมุ่งเน้นไปที่การรับรองกระบวนการผลิต กระบวนการปฏิบัติตามมาตรฐานการผลิตข้าวอินทรีย์ซึ่งกระบวนการประกอบไปด้วยหลายขั้นตอน และมีตัวแสดงทางนโยบายที่หลากหลายเข้ามาเกี่ยวข้อง (ไพลิน กิตติเสรีชัย, 2561 : 194 - 195)

การบริหารจัดการความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนทำให้ทุกภาคส่วนร่วมแรงร่วมใจกันสนับสนุน และเสริมสร้างเศรษฐกิจฐานรากให้เจริญเติบโตอย่างเข้มแข็ง สมดุล และยั่งยืน ซึ่งภาครัฐมีเครื่องมือบริหารงานในกรอบของกฎหมาย มองประชาชนเป็นศูนย์กลาง ภาคเอกชนและภาควิชาการมีองค์ความรู้ ประสบการณ์ความสำเร็จ เทคนิคการทำงานและเทคโนโลยีที่ทันสมัย (คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ, 2560 : 3 - 4) ประกอบกับการขับเคลื่อนประเทศที่มีการปฏิรูปโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่เน้นการใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการพัฒนาโดยที่ภาคการเกษตรยังคงเป็นแกนหลัก (กรมการข้าว, 2565 : 6 - 7) ซึ่งกระทรวงเกษตรและสหกรณ์รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องส่งเสริมและพัฒนาสหกรณ์ให้เข้มแข็ง เพิ่มบทบาทหน้าที่ช่วยเหลือเกษตรกรเพื่อให้สหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรที่เป็นองค์กรของประชาชน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2561 : 10) จึงได้มุ่งเน้นการพัฒนาความสามารถสถาบันเกษตรกรในการให้บริการสมาชิก และประสิทธิภาพในการดำเนินงานการจัดองค์กร และประสิทธิภาพของการบริหารงานควบคู่กับการพัฒนาความเข้มแข็งจึงได้กำหนดแนวทางการพัฒนาเพื่อนำเข้าสู่กระบวนการพัฒนาศักยภาพด้วยกลไกการบริหารจัดการความร่วมมือขององค์กรภาครัฐที่เกี่ยวข้องที่จะเสริมสร้างความการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในด้านการพัฒนาการบริหารจัดการ ด้านการพัฒนาคุณภาพสินค้า ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ

จังหวัดศรีสะเกษ มีพื้นที่เข้าร่วมโครงการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ 173,855.77 ไร่ และได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แล้ว 143,042 ไร่ (สำนักปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2567 :

32) อีกทั้งเป็นพื้นที่ได้รับการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์จากทั้งภาครัฐและเอกชน มาโดยตลอด และเป็นต้นแบบของการพัฒนาข้าวอินทรีย์นาแปลงใหญ่ระดับประเทศ ด้วยศักยภาพของจังหวัดศรีสะเกษที่มีการขับเคลื่อนด้านการผลิต การพัฒนาคุณภาพข้าวอินทรีย์ (ปราโมทย์ ยอดแก้ว, 2565 : 52) และการขยายเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ โดยเป็นการมุ่งการเพิ่มผลผลิตและพัฒนาคุณภาพกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ตามมาตรฐาน จากข้อค้นพบดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงตัวแสดงทางนโยบายที่เป็นผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) จากหลายองค์กร และหลายระดับเกิดความซับซ้อนในกระบวนการผลิตข้าวอินทรีย์สู่การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ทำให้พบว่าการทำงานเป็นเพียง “การประสานงาน” (Coordination) ระหว่างหน่วยงานเท่านั้น โดยมีลักษณะของการทำงานแบบแยกส่วนส่งผลให้เกิดความไม่ต่อเนื่องของการจัดการความร่วมมือ ซึ่งมีลักษณะขาดการบูรณาการ ทั้งนี้เมื่อพิจารณาการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์นั้นจะเห็นได้ว่าไม่เพียงแต่องค์กรภาครัฐเท่านั้นที่มีบทบาทสำคัญในกระบวนการดังกล่าว แต่ยังมียุทธศาสตร์ภาคเอกชน รวมทั้งชุมชนได้เป็นตัวแสดงทางนโยบายที่สำคัญแต่ไม่สามารถเข้าไปมีบทบาทและอิทธิพลในกระบวนการดำเนินงานดังกล่าวได้ ดังนั้นการบูรณาการด้านการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรแต่ละภาคส่วนจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะสามารถพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ด้วยเหตุนี้งานวิจัยนี้จึงสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ เนื่องจากการการนำโครงการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ไปปฏิบัตินั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงองค์กรภาครัฐ หากแต่ยังมีองค์กรนอกภาครัฐที่เป็นภาคเอกชน ภาคประชาสังคม และชุมชน ที่มีบทบาทต่อการขับเคลื่อนและพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ เพื่อนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ ให้เกิดความสอดคล้อง เหมาะสมและเกิดประโยชน์กับเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์อย่างแท้จริง

วัตถุประสงค์การวิจัย (Research Objectives)

เพื่อศึกษาสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ

วิธีดำเนินการวิจัย (Research Methods)

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญแบบเจาะจง (Purposive Sample) ซึ่งกลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) คือ ผู้บริหาร ตัวแทน แกนนำ และผู้ปฏิบัติงานหลักขององค์กรที่เป็นผู้มีส่วนได้เสียทางนโยบาย (Stakeholders) ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 13 คน ทั้งนี้ในการพิจารณาคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) นั้นใช้เกณฑ์ คือ เป็นบุคคลที่มีความรู้ ความเข้าใจ และเป็นผู้ปฏิบัติงานด้านการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ หรือเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการดำเนินงานด้านการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ร่วมกับองค์กรอื่น รวมทั้งเป็นผู้ที่มีส่วนได้เสียจากการนำนโยบายด้านการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ไปปฏิบัติ

เครื่องมือในการวิจัย การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้เครื่องมือเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structural Interview) ผู้วิจัยได้สร้างแนวคำถามปลายเปิด (Opened Question) ซึ่งนำแนวคิดเกี่ยวกับการบริการจัดการความร่วมมือ (Collaboration) มาวิเคราะห์เพื่อเป็นกรอบในการศึกษา และองค์ประกอบของการบริการจัดการความร่วมมือมาสังเคราะห์เป็นตัวแปรในการศึกษา ประกอบด้วย การติดต่อสื่อสาร การสร้างความเชื่อมั่น และการแลกเปลี่ยนทรัพยากร เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการประมวลผล และการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept-Interview) เริ่มด้วยการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-dept-Interview) มาจัดระเบียบทางกายภาพของข้อมูล ได้แก่ การถอดเทปแล้วคัดเลือกข้อความสำคัญ ลงรหัสเนื้อหา เพื่อแยกแยะ ติความเพื่อนำมาวิเคราะห์ข้อมูลข้อเท็จจริงประกอบกับข้อมูลจากการวิจัยจากเอกสารและการขยายความเชิงรายละเอียดหรืออธิบายเหตุผล จากนั้นวิเคราะห์และสรุปผลเชื่อมโยงกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการหาเหตุผลประกอบการอธิบาย

ผลการวิจัย (Research Results)

ตอนที่ 1 สภาพการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า สภาพการบริหารจัดการร่วมกันแบ่งออกได้ 3 ระยะ ดังนี้

1. การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์

การบริหารจัดการร่วมกันด้านการส่งเสริมการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ได้เริ่มจากองค์การภาครัฐโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้กำหนดนโยบายด้านการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์จากนั้นได้มีการถ่ายโอนภารกิจหน้าที่ความรับผิดชอบให้แก่หน่วยงานต่าง ๆ ภายใต้โครงสร้างขององค์การภาครัฐในระดับกรม และระดับภูมิภาค ที่ขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านการส่งเสริมการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ นอกจากนี้ยังมีองค์กรภาคเอกชน และชุมชนได้เข้ามามีบทบาทด้านการประสานความร่วมมือกับเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ดังคำสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นตัวแทนภาคเอกชนที่เป็นตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นและพัฒนาการของกลุ่มที่ได้เป็นวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ความว่า

“...เริ่มแรกเลยตอนนั้นเราไม่มีการรวมกลุ่มกัน สมาชิกในชุมชนก็ต่างคนต่างทำ เป็นการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว และปุ๋ยอินทรีย์เท่านั้น คือ เราไม่ได้รวมกลุ่มแบบว่าเป็นวิสาหกิจชุมชนเพราะสมาชิกเราน้อย แต่พอเราผลิตเมล็ดพันธุ์ได้ก็เอามารวมกันแล้วขายไปเอาเงินมาแบ่งกัน ในช่วงปี 2544 ก็มีโครงการส่งเสริมและสนับสนุนการรวมกลุ่มการทำนาข้าวอินทรีย์ของรัฐบาลในตอนนั้นทางเราก็ได้เริ่มรวมกลุ่มสมาชิกและได้จดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชนผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ระดับตำบล...” (สัมภาษณ์ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมขยายพันธุ์ข้าวตำบลหนองแค, 15 มีนาคม 2568)

จากคำให้สัมภาษณ์ข้างต้นนั้นแสดงให้เห็นว่าการขับเคลื่อนด้านการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ในระยะเริ่มต้นนั้นเกษตรกรมีการรวมแบบไม่เป็นทางการ และองค์การภาครัฐยังไม่ได้ให้การสนับสนุนการรวมกลุ่ม สอดคล้องกับคำสัมภาษณ์ของตัวแทนวิสาหกิจชุมชนผู้ผลิตข้าวอินทรีย์กล่าวว่า

“...โครงการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ที่เป็นข้าวอินทรีย์ของรัฐบาลที่ผ่านมา ถ้าพูดตรง ๆ คือ ก็ดีครับ พอมีโครงการของรัฐบาลเราก็คาดหวังว่าจะได้เข้าร่วมโครงการนี้ ด้วยความที่เราเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพสำนักงานเกษตรจังหวัดก็เล็งเห็นเราตลอดจึงได้มีการประสานงานมาเพื่อที่จะ

พูดคุยเกี่ยวกับนโยบายนี้ ผมในฐานะประธานกลุ่มก็ได้เรียกสมาชิกกลุ่มเพื่อที่จะพูดคุยถึงแนวทางในการเข้าร่วมตามนโยบายของรัฐบาล...” (สัมภาษณ์ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ผักไหม, 18 มีนาคม 2568)

ในส่วนของภาครัฐที่เป็นตัวแทนสำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดศรีสะเกษเห็นว่านโยบายและโครงการด้านการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ของรัฐบาลอาจไม่ได้เกี่ยวข้องกับโดยตรง แต่สำนักงานพัฒนาที่ดินก็มีการให้ความช่วยเหลือเกษตรกรที่มีความตั้งใจจะทำนาข้าวอินทรีย์ ดังคำให้สัมภาษณ์ที่ว่า

“...นโยบายด้านการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์จากส่วนกลางนั้นทางสถานีพัฒนาที่ดินจังหวัดศรีสะเกษเราก็เป็นวาระจังหวัดอยู่แล้วครับในส่วนของการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ทางเราก็จะมีการให้ความช่วยเหลือเกษตรกรเกี่ยวกับการตรวจสอบคุณภาพดินในการทำนาข้าวอินทรีย์ ส่วนใหญ่เราจะไปลงพื้นที่เพื่อให้ข้อมูลในการตรวจสอบคุณภาพดิน...” (สัมภาษณ์ตัวแทนสำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดศรีสะเกษ, 12 มีนาคม 2568)

จากสภาพการบริหารจัดการร่วมกันระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนในการบริหารจัดการร่วมกัน “ด้านการส่งเสริมการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์” นั้นแสดงให้เห็นว่าในสภาพการบริหารจัดการร่วมกันที่เกิดขึ้นนั้นแม้ว่าแต่ละภาคส่วนจะไม่ได้มีโครงสร้างการดำเนินงานความร่วมมือกันแบบเป็นทางการ แต่ในลักษณะของการดำเนินงานตามนโยบายด้านการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์นั้นแต่ละภาคส่วนต่างมีเป้าหมายเดียวกัน คือ การตระหนักเกี่ยวกับ “บทบาท และหน้าที่” ในการให้การส่งเสริมการรวมกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อให้เป็นไปตามหลักการผลิตข้าวอินทรีย์

2. การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์

การส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์โดยศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวมีหน้าที่ในการส่งเสริมเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดีให้แก่ศูนย์ข้าวชุมชน และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ดังคำให้สัมภาษณ์ตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว กล่าวว่า

“...ทางศูนย์เราก็มีกลุ่มเกษตรกรที่เป็นลูกไร่ในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวของเราละ เช่น พี่อ้อยเอาข้าวมะลิเป้าหมายไป 300 ตัน ถึงเวลาพวกพี่ก็จะเอาหัวเชื้อก็คือข้าวพันธุ์หลัก มันจะมีการแบ่งโซน แบ่งเกรด ซึ่งศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษจะมีการทำพันธุ์ข้าวก็จะแบ่งเป็นข้าวขาวดอกมะลิและข้าว กข. 15 คือ ข้าวดอกที่เก็บเกี่ยวก่อนข้าวใหญ่ เช่น เพราะต้องแยกโซน กข 15 นาเนิน ๆ หน่อย แห้ง ๆ หน่อยมันจะเบากว่า ผลผลิตจะออกมาได้น้อยกว่ามะลิใหญ่ ข้าวมะลิเราก็จะเป็นที่

กลุ่มน้อย เราก็จะคอยกำกับการผลิตเมล็ดพันธุ์อยู่เรื่อย ๆ ค่ะ...” (สัมภาษณ์ตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษ, 4 เมษายน 2568)

ทั้งนี้ด้วยข้อจำกัดด้านแปลงในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีพื้นที่จำกัดกับจำนวนปริมาณเมล็ดพันธุ์ที่จะต้องผลิต ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวจึงได้มีความจำเป็นจะต้องให้กลุ่มเกษตรกรที่มีศักยภาพเป็นผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้ โดยมีเจ้าหน้าที่กลุ่มถ่ายทอดวิทยาการผลิตเมล็ดพันธุ์ดีเป็นผู้ควบคุมและแนะนำในกระบวนการการผลิตข้าวอินทรีย์อย่างสม่ำเสมอ สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ ความว่า

“...ช่วงการผลิตนี้เราต้องเข้าไปเป็นพี่เลี้ยงเค้ามีกลุ่มงานถ่ายทอดที่ดูในเรื่องของอินทรีย์ การขอรับรองมาตรฐาน ของพี่จะดูต่อยอดจากกลุ่มอินทรีย์จากเค้าอีกทอดเนื่องเหมือนเป็นไม้สองที่ไต่ระดับขึ้นไป...” (ตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษ, มีนาคม 2568)

3. การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการตลาดของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์

จากความร่วมมือระหว่างภาคส่วนทั้งภาครัฐ และชุมชนที่ได้มีการบริหารจัดการร่วมกันด้านการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ของเครือข่ายเกษตรกร ซึ่งในประเด็นเกี่ยวกับการหลักการผลิตข้าวอินทรีย์ คือ การรับรองระบบและกระบวนการผลิต ดังนั้นแล้วดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวข้างต้นว่าปลายทางที่สุดของการผลิตข้าวอินทรีย์ของเครือข่ายกลุ่มเกษตรกร คือ “การค้าเชิงพาณิชย์ ซึ่งบทบาทด้านการส่งเสริมการค้าเชิงพาณิชย์หน่วยงานที่บทบาทโดยตรง คือ กระทรวงพาณิชย์ โดยสำนักงานพาณิชย์จังหวัด ดังคำสัมภาษณ์ของตัวแทนสำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ กล่าวว่า

“...เราเน้นการส่งเสริมด้านการตลาดเป็นหลัก ส่งเสริมด้านการขายกับผู้ประกอบการ ตามนโยบายการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ของจังหวัดศรีสะเกษ จัดบูธจำหน่ายสินค้าร่วมกับภาคเอกชน (หอการค้าจังหวัดศรีสะเกษ) เพื่อให้ผู้ประกอบการข้าวอินทรีย์นำสินค้ามาจำหน่าย การร่วมมือในการจำหน่ายข้าวอินทรีย์กับกลุ่มจังหวัดนั้น พาณิชย์จะนำผู้ประกอบการไปร่วมงานหากจังหวัดไหนมีการจัดงานแสดงสินค้าด้านเกษตรอินทรีย์ พาณิชย์เองจะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้เข้าร่วม...” (สัมภาษณ์ตัวแทนสำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ, 12 มีนาคม 2568)

จากคำให้สัมภาษณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าสำนักงานพาณิชย์ไม่เพียงเป็นหน่วยงานที่บทบาทหลักด้านการตลาดให้กับกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีการประสานความร่วมมือกับภาคเอกชนในการออกบูธเพื่อแสดงและจำหน่ายสินค้าให้กับกลุ่มเกษตรกร

ผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งเหล่านี้เป็นการสร้างความเชื่อมโยงตลาดให้กับเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์กับผู้บริโภคโดยตรง

ตอนที่ 2 ผลการศึกษาเงื่อนไขของการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า มีเงื่อนไขที่นำไปสู่การบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1. การติดต่อสื่อสาร

การบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกิดขึ้นตามนโยบายการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ ได้มีการติดต่อสื่อสาร เพื่อปรึกษาหารือการดำเนินงานร่วมกันระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ โดยภาครัฐได้มีบทบาทและเป็นตัวแสดงทางนโยบายหลักในการกำหนดนโยบาย กฎหมาย กฎระเบียบ ติดต่อสื่อสารและประสานความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ในขณะที่ภาคเอกชนที่เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้มีการประสานความร่วมมือเพื่อขอสนับสนุนทรัพยากรในการดำเนินงานของกลุ่ม นอกจากนี้ภายในชุมชนก็จะมี การถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ซึ่งแต่ละภาคส่วนได้มีการดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่และความสามารถที่แต่ละภาคส่วนนั้น ๆ มีอยู่ส่งผลให้การทำงานร่วมกันนั้นจะต้องมีการกำหนดแนวปฏิบัติหรือกติการ่วมกัน รวมทั้งการมีบันทึกข้อตกลง (MOU) ดังคำสัมภาษณ์ของตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าว กล่าวว่า

“...จากนโยบายข้าวอินทรีย์ล้านไร่ จนต่อเนื่องมาเป็นโครงการเชื่อมโยงตลาดดังกล่าว โดยที่เรามีความร่วมมือกับทั้งหน่วยงานของรัฐ และเอกชนในส่วนของผู้ประกอบการ โรงสี สำหรับเกษตรกรที่ได้ไปรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แล้วก็เอาข้อมูลไปให้พาณิชย์ เพื่อประกาศหาผู้ประกอบการโรงสีที่สนใจรับซื้อผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ที่ได้รับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แล้วก็จะมีการประกอบการก็พวกโรงสีแหละที่สมัครเข้ามาทางพาณิชย์แล้วทำ MOU กัน การ MOU ก็ต้องตกลงกันว่าจะมีข้าวขายให้ได้กี่ตัน สร้างข้อตกลงกันในการซื้อขาย...” (สัมภาษณ์ตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษ, 4 เมษายน 2568)

อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารเพื่อปรึกษาหารือในการกำหนดแนวปฏิบัติการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานโดยการมีบันทึกตกลงความร่วมมือ (MOU) ซึ่งการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานอาจจะเกิดปัญหาระหว่างการดำเนินงานที่ส่งผลให้คู่ความร่วมมือไม่สามารถปฏิบัติตามบันทึกตกลงความร่วมมือนั้นได้ ดังคำให้สัมภาษณ์ของตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษที่ว่า

“...ถ้าเกษตรกรสมัครใจทำ MOU กับเราจะต้องรักษามาตรฐาน รักษาคำพูดด้วยว่า จะต้องขายให้กับเรา แต่มีปัญหาที่ผ่านมาเราทำ MOU ไว้กับทางบริษัทแล้ว พอเอาเข้าจริงกลุ่มมาขายให้กับเราไม่ตรงเป้า แต่เราก็ไม่ได้ชดเชยหรือชดเชยค่าเสียหายให้กับบริษัทที่ MOU เพียงแต่เราเองก็เป็นตัวกลางในการรับฟังเรื่องราวของการที่ว่า “ทำไมเกษตรกรไม่ทำตามสัญญา” ไม่รักษาสัจจะคำมั่นสัญญาที่จะขายให้ ก็ทำให้ปัญหาเหล่านี้เกิดความเสียหายด้านชื่อเสียงให้กับเกษตรกร...” (สัมภาษณ์ตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษ, 4 เมษายน 2568)

จากคำให้สัมภาษณ์สะท้อนให้เห็นว่าการกำหนดแนวปฏิบัติร่วมกันที่เป็นการทำบันทึกตกลงความร่วมมือการซื้อขายข้าวอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลระหว่างเกษตรกรกับผู้ประกอบการ เมื่อเกษตรกรไม่สามารถทำตามบันทึกตกลงความร่วมมือการซื้อขายข้าวที่ไว้นั้นก็จะส่งผลกระทบต่อชื่อเสียงและความน่าเชื่อถือของกลุ่มเกษตรกร รวมทั้งความเสียหายที่เกิดขึ้นกับผู้ประกอบการ แต่ทั้งนี้ก็ไม่มีมาตรการ หรือผลทางกฎหมายใดๆ มาบังคับในการลงโทษกรณีที่คุณสมบัติความร่วมมือไม่สามารถปฏิบัติตามบันทึกตกลงความร่วมมือนั้น

2. การสร้างความเชื่อมั่น

การบริหารจัดการร่วมกันระหว่างภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากการสร้างความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน โดยความเชื่อมั่นได้เกิดขึ้นจากการส่งเสริมและสนับสนุนความร่วมมือกันอย่างต่อเนื่องของแต่ละภาคส่วน (Emerson & Nabatchi, 2012 : 4) ซึ่งความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ เกิดขึ้นภายใต้บทบาท หน้าที่ และความสามารถของแต่ละภาคส่วนที่มีโอกาสและข้อจำกัดที่แตกต่างกัน เมื่อวิเคราะห์การสร้างเชื่อมั่นระหว่างภาคส่วนในการดำเนินงานร่วมกันนั้น ดังคำให้สัมภาษณ์ของภาคเอกชนที่เป็นตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมขยายพันธุ์ข้าวตำบลหนองแค กล่าวว่

“...จุดแข็งของกลุ่มเราสมาชิกเหนียวแน่น เข้มแข็ง ตั้งใจทำนาข้าวอินทรีย์มากครับ ได้รับความเชื่อมั่นเลยก็ว่าได้ เราได้รับการไว้วางใจจากบริษัทตรวจมาตรฐานต่างประเทศ ไว้นือเชื่อใจกันเลยก็ว่าได้ครับ คู่แข่งกันของไบโอเอกริซิตี้ กลุ่มนี้ที่สร้างขึ้นมาเป็นวิสาหกิจแล้วก็พัฒนาต่อไป และเพิ่มสมาชิกขึ้นเรื่อย ๆ ปริมาณข้าวต่อปีประมาณ 1,500 – 1,600 ตัน...” (สัมภาษณ์ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมขยายพันธุ์ข้าวตำบลหนองแค, 15 มีนาคม 2568)

อย่างไรก็ตามสำหรับภาคเอกชนที่เป็นกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์กับภาคเอกชนที่เป็นผู้ประกอบการโรงสีข้าวรับซื้อ - ส่งออกข้าวอินทรีย์ที่เป็นคู่ค้าต่างก็มีความเชื่อมั่นต่อคุณภาพของข้าวอินทรีย์นั้น ทั้งนี้ภาครัฐโดยสำนักงานพาณิชย์จังหวัดจะเป็นหน่วยงานที่เข้าไปกำกับติดตามการดำเนินงานเพื่อให้การสนับสนุนกลุ่มเกษตรกรที่เป็นวิสาหกิจชุมชนผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ร่วมกับ

สำนักงานเกษตรจังหวัดในโครงการ “นัดพบผู้ประกอบการ” เพื่อให้กลุ่มเกษตรกรที่สมัครเข้าร่วมโครงการเข้าถึงข้อมูลด้านการตลาด และวางแผนด้านการผลิตให้ได้ปริมาณและคุณภาพตามความต้องการของตลาดที่เรียกว่า “ตลาดนำการผลิต” ดังคำสัมภาษณ์ของตัวแทนสำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษที่ได้กล่าวว่า

“...ทางสำนักงานเราจะมีการทำงานร่วมงานกับพาณิชย์จังหวัดตลอดค่ะ เช่น เวลาที่เกษตรกรขอมาตรฐานสากลและได้รับการรับรองแล้วเราก็จะทำโครงการและ MOU ค่ะกับบริษัทจัดโครงการนัดพบผู้ประกอบการตลาดสินค้าเกษตร/ตลาดข้าวอินทรีย์ เราก็เชิญบริษัทรับซื้อข้าวอินทรีย์มา และเชิญกลุ่มเครือข่ายเกษตรกร...” (สัมภาษณ์ตัวแทนสำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ, 4 เมษายน 2568)

ในการสร้างความเชื่อมั่นแม้ว่าองค์กรภาครัฐจะไม่ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทอย่างชัดเจน เช่นการสร้างเชื่อมั่นที่เกิดขึ้นระหว่าง “เครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์” กับ “ผู้ประกอบการโรงสีรับซื้อ - ส่งออกข้าวอินทรีย์” แต่บทบาทของภาครัฐนั้นเปรียบเสมือนเป็นตัวกลางหรือ “ตัวเชื่อมโยงความสัมพันธ์” ให้เกิดการสร้างความเชื่อมั่นขึ้นระหว่าง “ผู้ผลิต” กับ “ผู้บริโภค” ภายใต้โครงการเชื่อมโยงตลาด

3. การแลกเปลี่ยนทรัพยากร

การขับเคลื่อนการบริหารจัดการร่วมกันจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลยหากขาดทรัพยากร (Resources) ในการบริหารจัดการที่เพียงพอ (Ansell & Gash, 2007 : 6) ทั้งในส่วนที่เป็นงบประมาณในการดำเนินงาน บุคลากรปฏิบัติงาน ทักษะและองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่แต่ละภาคส่วนอาจมีข้อจำกัดที่แตกต่างกัน (Bryson & Stone, 2006) ดังนั้นแล้วทรัพยากรเหล่านี้จะเกิดขึ้นจากการระดมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการระดมความร่วมมือ อย่างไรก็ตามความเพียงพอและข้อจำกัดของทรัพยากรจะขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละภาคส่วนที่จะให้การสนับสนุน ดังคำสัมภาษณ์ตัวแทนสำนักงานพัฒนาที่ดิน กล่าวว่า

“...บางที่มีงบของโครงการของทุ่งกุลารักษ์จะเป็นส่วนมาก เป็นงบประมาณหรือกิจกรรมอะไรก็ตามที่เกี่ยวกับการส่งเสริมข้าวอินทรีย์มันก็จะเป็กิจกรรมคล้าย ๆ เดิมเอาจริง ๆ งบประมาณก็ไม่เพียงพอค่ะ อย่างปีนี้รวมทั้งทุ่งกุลารักษ์ให้ทั้งจังหวัดมีมาให้แค่จัดซื้อถั่วพรี 40 ตัน แต่ทั้งจังหวัดเกษตรกรมันมีเยอะมาก ถ้าไม่พอเราต้องบริหารจัดการงบเท่าที่มี ซึ่งเราจะใช้วิธีขอความร่วมมือกับเกษตรกรและแนะนำให้เกษตรกรเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง เพราะว่ายังงบประมาณก็ไม่พออยู่แล้ว อย่างถั่วพรีใช้ 8-10 กิโล/ไร่ ซึ่งพื้นที่ไม่พออยู่แล้ว เราก็ต้องแนะนำเกษตรกรไปค่ะ...” (สัมภาษณ์ตัวแทนสำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดศรีสะเกษ, 12 มีนาคม 2568)

จากคำให้สัมภาษณ์ของภาครัฐที่เป็นตัวแทนของสำนักงานพัฒนาที่ดินเกี่ยวกับข้อจำกัดด้านทรัพยากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งงบประมาณในการจัดซื้อเมล็ดพันธุ์พืชปรับปรุงดินที่มีสัดส่วนไม่เพียงพอต่อความต้องการของจำนวนเกษตรกร และไม่เพียงพอพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ภาคเอกชนที่เป็นตัวแทนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ผักไหมกล่าวว่

“...นอกจากนี้แล้วการทำนาข้าวอินทรีย์จำเป็นต้องปรับปรุงดินให้มันมีผลต่อการเจริญเติบโตของพืช ก็จะมีสำนักงานพัฒนาที่ดินที่ได้ส่งเสริมให้เมล็ดพันธุ์ปุ๋ยพืชสดมาปรับปรุงคุณภาพของดินเอามาหวาน เป็นทุน เป็นธนาคารเมล็ดพันธุ์ ถั่วพรี้า ปอเทือง ก็มีใช้เท่าทุกวันนี้...” (สัมภาษณ์ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ผักไหม, 18 มีนาคม 2568)

ทั้งนี้ความร่วมมือระหว่างภาคส่วนในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ประกอบไปด้วยความรับผิดชอบร่วมกันระหว่างหน่วยงานงาน/องค์กรต่าง ๆ ที่มีหน้าที่รับผิดชอบในการดำเนินงานตามนโยบายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งแต่ละหน่วยงานต่างมีโครงการ หรือกิจกรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์สู่การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ด้วยข้อจำกัดด้านงบประมาณในการดำเนินงานตามนโยบายดังกล่าวในบางหน่วยงานจึงได้มีการใช้รูปแบบของการบูรณาการงบประมาณเพื่อดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน นอกจากประเด็นทรัพยากรการบริหารด้านงบประมาณ และบุคลากรในการดำเนินงานร่วมกันแล้ว ทักษะและองค์ความรู้ก็เป็นการแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างภาคส่วนก็มีความสำคัญ ซึ่งการแสวงหาองค์ความรู้เป็นเป็นสิ่งสะท้อนถึงศักยภาพของผู้ในกลุ่มที่ได้มีการใช้การบริหารเครือข่ายความร่วมมือระหว่างกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์กับภาคส่วนต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน หรือชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย (Research Discussion)

การศึกษาสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า สภาพการบริหารจัดการร่วมกัน ประกอบด้วย การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ และการบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการตลาดของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ และในส่วนของเงื่อนไขของการบริหารจัดการร่วมกัน มี 3 องค์ประกอบการติดต่อสื่อสาร การสร้างความเชื่อมั่น และการแลกเปลี่ยนทรัพยากร

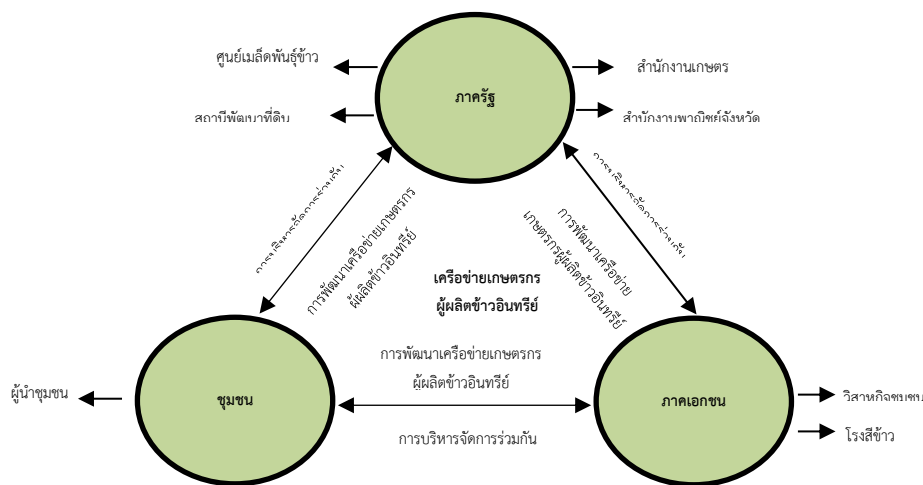
ทั้งนี้การศึกษาสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า มีการติดต่อสื่อสารระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ซึ่งการติดต่อสื่อสารในการสร้างความร่วมมือที่มีประสิทธิภาพจะทำให้เกิดความเชื่อมโยงของความคิด และทัศนคติระหว่างบุคคล ตลอดจนการประสานงาน และความสามารถในการสนับสนุนความร่วมมือ โดยเพิ่มโอกาสในการแลกเปลี่ยน และสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยการเปิดโอกาสให้ภาคีความร่วมมือมีการแลกเปลี่ยนข้อมูล ถ่ายทอดข้อมูล และประสบการณ์ผ่านการพูดคุย ซึ่งจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นและการประสานงานกันส่งผลให้การทำงานร่วมกันมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนี้การติดต่อสื่อสารยังเป็นปัจจัยสู่ความสำเร็จที่สำคัญสำหรับความร่วมมือระหว่างองค์กร สอดคล้องกับแนวคิดของ Emerson & Nabatchi (2015 : 58) ระบุว่า การติดต่อสื่อสารเป็นปัจจัยสู่ความสำเร็จที่สำคัญสำหรับการบริหารจัดการร่วมกันระหว่างองค์กร การมีความสามารถในการประสานงานเพื่อการบรรลุเป้าหมายร่วมกันและยังสอดคล้องกับการศึกษาของ นวตกร โพธิสาร และคณะ (2566 : 15) ได้ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์แบบมีส่วนร่วมพบว่า แนวทางการยกระดับเครือข่ายและแปรรูปผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์อย่างมีส่วนร่วมกลุ่มมีการขยายผลการจัดตั้งกลุ่มระดับชุมชนเป็นระดับตำบลโดยมีการปรึกษาหารือเพื่อวางวิสัยทัศน์ร่วมกัน อีกทั้งการสร้าง ความเชื่อมั่นได้เกิดขึ้นจากการส่งเสริมและสนับสนุนความร่วมมือกันอย่างต่อเนื่องของแต่ละภาคส่วน สอดคล้องกับแนวคิดของ Emerson et al (2012 : 4) ระบุว่า การสร้างความเชื่อมั่นก่อให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และรวมถึงความคาดหวังในการพึ่งพิงระหว่างการทำงานร่วมกัน เมื่อการทำงานร่วมกันระหว่างภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากการสร้างความเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน โดยความเชื่อมั่นได้เกิดขึ้นจากการส่งเสริมและสนับสนุนความร่วมมือกันอย่างต่อเนื่องของแต่ละภาคส่วน และยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Bryson et al. (2006 : 12) ที่กล่าวถึงการมีความเชื่อมั่นและเกิดการยอมรับว่าความร่วมมือและผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการความร่วมมือมีความน่าเชื่อถือ ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน และความชอบธรรมปัจจัยเหล่านี้ก่อให้เกิดการคงอยู่ของกระบวนการบริหารจัดการแบบร่วมมือ และในส่วนของ การแลกเปลี่ยนทรัพยากร การบริหารจัดการร่วมกันที่เกิดขึ้นระหว่างภาคส่วนจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากขาดทรัพยากรที่เพียงพอ เช่น งบประมาณ กำลังคน ทักษะ ความรู้ ตลอดจนการจัดการด้านอื่น ๆ ทรัพยากรเหล่านี้เกิดขึ้นจากการระดมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการความร่วมมือ เป็นการแบ่งปันและใช้ประโยชน์ร่วมกันสอดคล้องกับ อลิสา เลี้ยงรินรมย์ (2562 : 215) ที่ได้ศึกษาการจัดการความรู้เพื่อขยายผลการผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง โดยได้ใช้กระบวนการ

จัดการความรู้เป็นเครื่องมือในการติดต่อสื่อสารขยายผลการทำข้าวอินทรีย์แก่เกษตรกรรุ่นใหม่ทำให้มองเห็นศักยภาพของเกษตรกรที่จะทำหน้าที่เป็นวิทยากรและเป็นเกษตรกรต้นแบบในการถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องการทำนาข้าวอินทรีย์ได้ รวมทั้งสามารถสร้างเครือข่ายเกษตรกรผู้ทำนาข้าวอินทรีย์ได้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งเกษตรกรมีการระดมสมอง วางแผนการผลิตร่วมกัน และดูแลช่วยเหลือกันในลักษณะเพื่อนช่วยเพื่อน และมีการแบ่งปันความรู้บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ตของกลุ่มเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง และยังสอดคล้องกับการศึกษาของเจนณรงค์ สันป่าแก้ว และคณะ (2567 : 32) ได้ศึกษาแนวทางการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรในอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม พบว่า แนวทางการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อการรับรองตามมาตรฐานโดยการเสริมสร้างองค์ความรู้การผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อการรับรองตามมาตรฐานระบบการผลิตข้าวอินทรีย์และบริหารจัดการทรัพยากรการเกษตร สนับสนุนการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ส่งเสริมการใช้ปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพและบริหารจัดการทรัพยากรเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรเข้าถึงปัจจัยการผลิตที่มีคุณภาพ ในราคาเหมาะสม ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรให้สามารถผลิต จัดหา และใช้ปัจจัยการผลิตอย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามการดำเนินการส่งเสริมการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์สะท้อนให้เห็นกระบวนการจัดการความร่วมมือด้านนโยบายการส่งเสริมการผลิตข้าวของรัฐบาลนั้นยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เนื่องจากสัดส่วนด้านการขยายพื้นที่การผลิตข้าวอินทรีย์นั้นมีปริมาณที่สวนทางกลับกันกับพื้นที่การผลิตข้าวอินทรีย์ที่ได้รับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มกษ. 9000 จึงกล่าวได้ว่าดำเนินงานด้านนโยบายดังกล่าวของรัฐบาลเป็นเพียงการเพิ่มพื้นที่การผลิตข้าวอินทรีย์เท่านั้น หากแต่ยังขาดในเรื่องของการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์สู่การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ซึ่งไม่เป็นไปตามการพัฒนาข้าวอินทรีย์ที่ว่าด้วยการตลาดสินค้าและบริการและการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ โดยการผลักดันมาตรฐานและระบบการตรวจสอบรับรองเกษตรอินทรีย์ ซึ่งสอดคล้องกับการวิจัยของ เพียงกมล มานะรัตน์ (2564) ที่พบว่าผลจากการดำเนินโครงการส่งเสริมการปลูกข้าวอินทรีย์ล้านไร่โดยกรมการข้าวเป็นเพียงการกระตุ้นให้เกิดการขยายพื้นที่ข้าวอินทรีย์อย่างกว้างขวางเท่านั้น แต่ผลกระทบของนโยบายดังกล่าวส่งผลต่อความเข้มแข็งของสหกรณ์เกษตรอินทรีย์ลดลงเนื่องจากเงินอุดหนุนจากนโยบายดังกล่าวจูงใจเกษตรกรให้เลือกลาออกจากสหกรณ์ข้าวอินทรีย์ที่ผลิตตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เพื่อการส่งออกที่เดิมตนเคยเป็นสมาชิกเพื่อสมัครเข้าร่วมนโยบายและเปลี่ยนระบบการรับรองข้าวอินทรีย์จากเกษตรอินทรีย์มาตรฐานสากลมาเป็นมาตรฐาน Organic Thailand นอกจากนี้โครงการดังกล่าวยังถูกตั้งคำถามจากภาคเอกชนเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องมาตรฐาน โดยนายกสมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย

ชี้ให้เห็นถึงปัญหาการที่รัฐส่งเสริมผลผลิต แต่ไม่มีแนวทางสร้างมาตรฐานสากลส่งผลทำให้ข้าวอินทรีย์ที่ผลิตเพิ่มมากขึ้นไม่มีตลาด

องค์ความรู้ใหม่ (Originality and Body of Knowledge)

จากผลการวิจัยสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ ผู้วิจัยได้สรุปดังภาพที่ 1

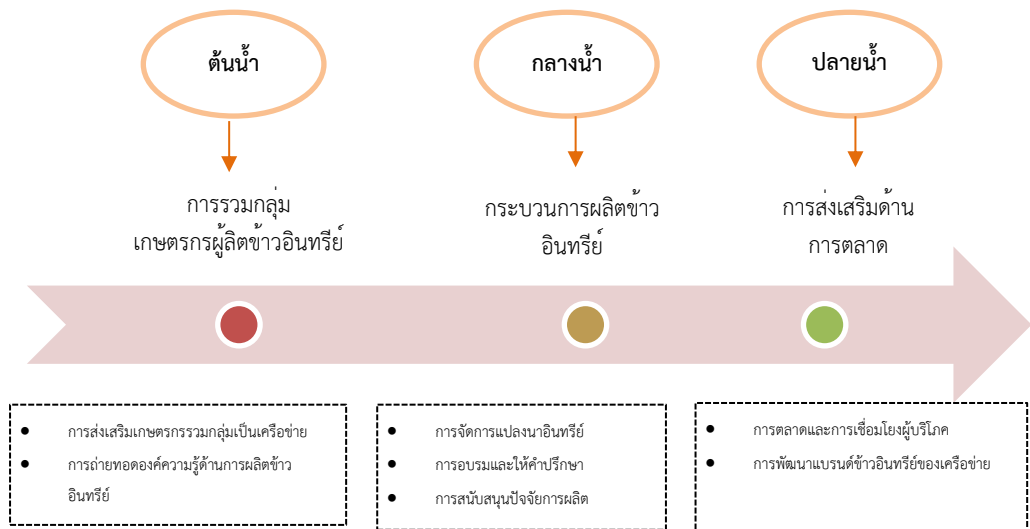
ภาพที่ 1 สภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา

เครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ

ที่มา : (ผู้วิจัย, 2568)

จากภาพประกอบที่ 1 สภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษนั้น ปรากฏให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีความร่วมมือกันภายใต้โครงสร้างการดำเนินงานร่วมกัน ทั้งที่เป็นเป็นทางการและแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งแบ่งสภาพการบริหารจัดการร่วมกันแบ่งออกเป็น 1) การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ 2) การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ และ 3) การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการตลาดของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ และในส่วนของเงื่อนไขของการบริหารจัดการร่วมกันประกอบด้วย 1) การติดต่อสื่อสาร 2) การสร้างความเชื่อมั่น และ 3) การแลกเปลี่ยนทรัพยากร ซึ่งการบริหารจัดการร่วมระหว่างภาคส่วนดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นการ

บริหารจัดการร่วมกันตั้งแต่ต้นน้ำ คือ การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์กระทั่งปลายน้ำของการดำเนินงาน คือ การส่งเสริมด้านการตลาดให้กับเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ ผู้วิจัยสรุปดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 โมเดลการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ
ที่มา : (ผู้วิจัย, 2568)

ข้อเสนอแนะการวิจัย (Research Suggestions)

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ผลการวิจัยสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ พบว่า สภาพการบริหารจัดการร่วมกัน มี 3 ระยะ คือ 1) การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการรวมกลุ่มของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ 2) การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ และ 3) การบริหารจัดการร่วมกันในการส่งเสริมการตลาดของเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ และเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกัน มี 3 องค์ประกอบ คือ 1) การติดต่อสื่อสาร 2) การสร้างความเชื่อมั่น และ 3) การแลกเปลี่ยนทรัพยากร การนำผลการวิจัยไปใช้หน่วยงานที่มีบทบาทการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ควรตระหนักเกี่ยวกับการสร้างความร่วมมือ ด้านการบูรณาการ

ดำเนินนโยบาย/โครงการ รวมทั้งบุคลากร และงบประมาณ เพื่อให้การพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตการศึกษาสภาพและเงื่อนไขการบริหารจัดการร่วมกันของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์ในจังหวัดศรีสะเกษ เท่านั้น ดังนั้นเพื่อให้ทราบถึงการสร้างโอกาสในการแข่งขันให้กับเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรผู้ผลิตข้าวอินทรีย์สู่การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในภาพรวมของระดับภูมิภาคเพื่อแสดงให้เห็นการบริหารจัดการร่วมระหว่างองค์กร รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ และประสิทธิภาพความร่วมมือขององค์กรที่มีบทบาทในการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ และการส่งเสริมการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในแต่ละภูมิภาค

เอกสารอ้างอิง (References)

- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2560). “ยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579).” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.nstda.or.th/> สืบค้น 10 มกราคม 2568.
- กรมการข้าว. (2565). “การดำเนินงานโครงการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ ปี 2560-2564” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.ricethailand.go.th> สืบค้น 10 มกราคม 2568.
- กิตติศักดิ์ ทองมีทิพย์. (2564). “พัฒนาการเกษตรกรรมของประเทศไทย : ในมิติด้านการพัฒนาชุมชน และคุณภาพชีวิต.” วารสารพัฒนศาสตร์. 4(1) : 132-162.
- คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ. (2560). ยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560– 2579) และแผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 – 2564). กรุงเทพฯ : คณะกรรมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ.
- เจนณรงค์ สันป่าแก้ว. (2567). “แนวทางการส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรในอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม.” วารสารวิจัยราชภัฏพระนคร สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี. 19(1) : 41–52.

- นวัตร โพธิสาร และคณะ. (2566). “แนวทางการเสริมสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนและการแปรรูปผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม.” **วารสารการบริหารการปกครองและนวัตกรรมท้องถิ่น**. 7(3) : 15-38.
- ปราโมทย์ ยอดแก้ว. (2565). “การพัฒนาตลาดข้าวอินทรีย์ในสังคมไทย.” **วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร**. 5(ฉบับพิเศษ) : 409-410.
- เพ็ญกมล มานะรัตน์. (2564). “การศึกษาบทบาทภาคประชาสังคม ภาคเอกชน และภาครัฐในการนำนโยบายเกษตรอินทรีย์ไปปฏิบัติ: กรณีศึกษาการส่งเสริม การปลูกข้าวอินทรีย์ในเขต ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง.” **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ**. 6(10) : 311-317.
- ไพลิน กิตติเสรีชัย. (2561). **โลกาภิบาลมาตรฐานอาหาร : กรณีศึกษามาตรฐานข้าวอินทรีย์ไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. (2567). “ยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2.” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.osmnortheast-s2.moi.go.th/ub/> สืบค้น 11 มกราคม 2568.
- สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2561). “การควบคุมมาตรฐานสินค้าส่งออกข้าวหอมมะลิไทย.” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <http://www.osmnortheast-s1.moi.go.th/> สืบค้น 11 มกราคม 2568.
- องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ. (2565). “ข้อมูลด้านอาหารและการเกษตร.” [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.fao.org/faostat/en/> สืบค้น 21 กุมภาพันธ์ 2568.
- อลิสสา เลี้ยงรื่นรมย์. (2562). “การจัดการความรู้เพื่อขยายผลการผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง.” **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ**. 6(7) : 165-167.
- ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมขยายพันธุ์ข้าวตำบลหนองแค. (2568, มีนาคม 15). สัมภาษณ์.
- ตัวแทนวิสาหกิจชุมชนศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ผักไหม. (2568, มีนาคม 18). สัมภาษณ์.
- ตัวแทนสำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดศรีสะเกษ. (2568, มีนาคม 12). สัมภาษณ์.
- ตัวแทนศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวศรีสะเกษ. (2568, เมษายน 4). สัมภาษณ์.
- ตัวแทนสำนักงานเกษตรจังหวัดศรีสะเกษ. (2568, เมษายน 4). สัมภาษณ์.
- ตัวแทนสำนักงานพาณิชย์จังหวัดศรีสะเกษ. (2568, มีนาคม 12). สัมภาษณ์.

- Ansell, S. Chris, A. & Gash, A. (2007). "Collaborative governance in theory and practice." **Journal of Public Administration Research and Theory.** 28(1) : 16-32.
- Bryson, J. & Stone, M. (2006). "The design and implementation of cross-sector Collaborations : Propositions form the literature." **Public Administration Review.** 44(6) : 44-55.
- Emerson, K.& Nabatchi, T. (2012). "An Integration framework for collaborative governance." **Journal of Public Administration Research and Theory.** 22(1) : 1-29.
- _____. (2015). "Evaluating the Productivity of Collaborative Governance Regimes : A Performance Matrix." **Public Performance & Management Review.** 38(4) : 717-747.